

Лидија ТОМИЋ

ЛИРСКИ РЕАЛИЗАМ БОРИСАВА СТАНКОВИЋА

Лирски реализам граничи два аспекта у развоју српске књижевности – њим се завршава епоха реализма и отвара перспектива модерне прозе. Књижевно дјело Боре Станковића је примјер тог дуализма, а његове књиге приповиједака „Из старог јеванђеља” (1899), „Стари дани” (1902), „Божји људи” (1902) и роман „Нечиста крв” (1910), израз немиметички обликоване стварности. Лирска структура слике свијета и психолошка мотивација приповиједања граде живот ликова у маштом изњедреном простору Враћа.

Мисао Милана Богдановића да тему прошлости („прошлог живота”) писац „није видео ни схватио као историју, него као своје време”¹ упућује на промијењен однос приповједача према искуственој грађи. „Своје време” не изневјерава реалистички саграђен систем патријархалне средине, социјалне и друштвене мотиве класичног реализма, али изневјерава традиционалну улогу свезнајућег приповједача и узрочно-последични ток догађаја. Закрет „ка унутра” не ремети рационалност и логику патријархалне средине, већ стања јунака унутар етичких норми патријархалног живота. Унутрашња перспектива приповиједања је у функцији сензорно порозне и чулне егзистенције ликова.

Лирски начин приповиједања декомпонује реалистичку условљеност догађаја и статус јунака у патријархалној средини. Поетски начин приповиједања доводи у везу објективну ситуацију и унутрашњи „живот” ликова. Приповједач рекреира једном заврше-

¹ Милан Богдановић, О Борисаву Станковићу, Прилози, Просвета, Београд, 1987. Стр.137

ну реалност и од ње, поново, сјећањима и исповијешћу, гради разубуђену слику разбијене егзистенције. Диспропорција мотива љубави и промашености иманентна је удвојеној егзистенцији ликова и отклону од очекиване слике јунака у патријархалној средини.

Приповијетке Боре Станковића обједињавају бујност страсти и емоција и подређени статус јунака. Опозитност тјелесног и духовног, чулног и имагинативног не гради контраст спољашњег и унутрашњег, већ лирски паралелизам неоствареног и могућег у артистички живој егзистенцији ликова. Лирски разобручена стања јунака рађају хаос бића, а он модерно схваћен немир јунака.

Још је Јован Дучић примијетио да Станковићеве приповијетке носе два аспекта слике свијета – „нервозно стање душе” и „узнемирену топлоту”² приповиједања, а Јован Скерлић да „добра страна” Станковићевог талента носи „ретку способност да нађе оно од чега може да затрепери душа читаочева, реч или покрет који одједном осветли душу описиване личности”³. Скерлић везује тај флуид за „силне, драматичне призоре”, за контраст „безличног” тона приповиједања („без љубави и мржње према свету који се описује”) и „искре нежности и топлине”⁴. Скерлићево разумијевање социјално мотивисане теме „божјака” не тумачи „сав тај болесни и болни свет обавијен ... неком чудном, страховитом, злокобном атмосфером”. Јован Скерлић примјеђује „нов, оделит свет” зла, али осим именованја порока („онакажени удови, помрачени умови, ране, беда, јад, бол, мрак”) он не тумачи паралелан, сјеновит, јуродив, убог и трагикомичан свијет разбијене егзистенције. Он је остварен у свим приповијеткама, било да је ријеч о лирском паралелизму добра и зла у приповијеткама „Из старог јеванђеља” и „Стари дани”, било да се ради о гротесци убогог и лијепог у менталној декомпозицији „нишчих” ликова.

У тумачењу романа „Нечиста крв” Скерлић је изразио бојазан да овај писац „у своме тако субјективном и лирском делу неће бити у стању изићи из себе, и да ће цветати дотле док траје свежина

² Јован Дучић, О Борисаву Станковићу, Прилози, Просвета, Београд, 1987, стр. 36.

³ Јован Скерлић, Борисав Станковић: Божји људи у: Писци и књиге, В, Просвета, Београд, 1964, стр.186.

⁴ Ибид.

утиска из младих дана”⁵. У истом тексту је оспорио властито страховање, апострофирао вриједност „Нечисте крви” и закључио да се „основна осећања” приповиједака и романа везују особинама „снаге”, „даха”, „топлоте” и „оне старе, тако поетске чулности”. Док роман подразумева „зрелији таленат, веће књижевно искуство, шира схватања и сигурнију руку”⁶, приповијетке варирају „добре и слабе стране његова талента”⁷.

Најугицајнији критичар српске књижевности тог доба је увео појам лирског реализма у историју књижевности. Конструктивни принцип ове синтагме подразумева лиризацију прозе, „прекорачење” лирских средстава у наративи догађаја. Лирско у приповијеткама Боре Станковића разликује емоционалну парцелацију унутрашњих стања јунака, због чега је Јован Скерлић у приповијеткама и видио „портрете и епизоде”, а у роману „нешто више: проблем и средину”, рељефне ликове, натурализам и поетску знаковност слике свијета.

Чини се да се прво садржи у другом, да лирски реализам приповиједака улази у поетски реализам романа, на више начина. Један од њих је психолошка перспектива приповиједања, чулно одуховљена слика јунака, објективизована унутрашњом, субјективном перспективом приповиједања. Реалистичка перспектива социјалног, друштвеног, породично – патријархалног живота је иманентна особина ликована, али не и интимног свијета јунака. Невидљив, у доживљају љубави, оспољен сензибилитет ликована, прелама и дијалогизује стварност и скривену реалност ликована. Парадигматска равна старинског и оријенталног наслеђа повезује свијет приповиједака и роман, а синтагматска трагичне и искошене судбине јунака.

Приповиједање „душе” разликује промјену тона и ритма приповиједања, лирску трансформативност носталгичног, болног, страшног, меланхоличног приповиједања. Доживљај и опажања „лирских јунака новог доба”⁸ носе силину и различитост емоцио-

⁵ Јован Скерлић, Борисав Станковић: Нечиста крв у: Писци и књиге, ..., стр. 187.

⁶ Ибид.

⁷ Јован Скерлић, Борисав Станковић. *Божји људи*..., стр.185.

⁸ Слободанка Пековић. Српска проза почетком двадесетог века, Просвета, Београд, 1987, стр. 17.

налног казивања, а реалистички фокусирани спектар ликова („Станоја”, „Нушка”, „Они”, „Покојникова жена”, „Манасије”, „Љуба и Наза”, „Биљарица”, „Парапута”, „Људи Стеван”, „Деда Веса”...), јединствен план људске несреће. Модернистички персонализовани „портрети” и „епизоде” разбијене егзистенције фокусирају људски пораз и лирски контраст недовољности и „оног” што ликови осјећају и носе. Тако се сукоб старог и новог допуњава простором „између”, модерним хијазмом еротске жудње и неостварене љубави. Унутрашња егзистенција ликова нарушава традиционални модел патријархалног живота и дислоцира га на говор тијела и „трептаје душе”. Тема љубави рефлектује егзистенцију ликова, а њихов подијељени егзистенцијски лирски контемплацију промашености.

Лирски реализам Боре Станковића универзализује простор завичаја, а лирска декомпозиција патријархалних јунака распеће душе у неактивности ликова. Живот пробуђене младости кореспондира с бојама, атмосфером и мирисима природе, а унутрашње стање јунака с трагичном неодређеношћу немира („Боже мој, Господе!... Господе Боже, света Богородице... Господе, Господе... Боже, шта је ово? ⁹⁾).

Морални принцип патријархалног поретка нијансира контраст еротске жудње и моралног престапа. Патријархално неизмјенљиву реалност („тако је писано”) аутор дестабилизује сензуалношћу ликова, а мистификовану чулност („оно”) бијегом од себе („Али доста! Нашта ово? Све је ово тако сирово, масно! Нећу то... Старо, старо ми дајте!... ¹⁰⁾).

Епски ток догађаја, мјесто и вријеме радње, опредмеђују судбину ликова, а лирска супстанца поетског говора синтаксичку структуру текста. Приповједачка перспектива уживљавања, уобразиља и сањарења је у функцији исповијести, сјећања и успомена, а синхронија појединачних гласова, кратких дијалога, монолошких самоосјећања, у функцији симболичке отворености наративних становишта. Она се преносе на покрете и игру ликова („Знала је да нас нико не може видети, па је играла, вила се, цика-

⁹⁾ Борисав Станковић, У ноћи, Приповетке 1, Просвета, БИГЗ, Београд, стр. 51.

¹⁰⁾ „Стари дани”,..., стр. 226.

ла и превртала као да јој је од тога Бог зна како слатко долазило...”¹¹). Визуализација унутрашњих стања варира лирску тензију приповиједања и сензитивна стања јунака, а говор страсти и чежње знаковност неостварене побуне. Она у себи носи егзистенцијалну тјескобу и немоћ у изгубљеној хармонији постојања.

Варијантност врлине, љепоте и страсти лирски афирмише пуноћу живота, а лична несрећа јунака декомпоновани систем емоционално испрекидане нарације, испуњене узвицима и рјечицама носталгичних и еротски ослобођених казивања. Стања радости и патње креирају живот ликова док догађаји трају и док их се наратор сјећа. Евокација и ретроспекција приближава вријеме радње и живот ликова. Оживљено вријеме сједињује узнемиреност и контекмпацију, чулни доживљај и интроспекцију, завршен догађај и емоционалну испражњеност ликова. Ток догађаја зависи од интензитета доживљаја, а разноликост лирских израза од непредвидљивости осјетилне објективизује „душе”. Зато она у Станковићевим приповијеткама није апстрактан појам, већ медијум психолошки разуђене и сензитивне егзистенције.

У сложеној структури успомена и цјелини прича наратор мијења перспективу приповиједања, позицију субјекта и објекта приповиједања. Употреба замјенице „она” или „он” декомпонује познату слику јунака из младости, дјетињства и завичаја. Индивидуализација ликова полази од сјећања и успомена, од оног што „клизи, бруји и обузима душу”¹², што долази из „мантафе” и неизговорене емоције („Ах, да знаш како ми душа гори за твојим дахом, како груди страсно дишу за твојим недрима”¹³). Карактеризација ликова прати тајну и мистику љубави, а видокруг приповједача, „минулу” прошлост радости и туге.

Реалистичка дескрипција („витки стас”, „развијена плећа”, „свилене шалваре” и „распетене, дуге косе”) граничи „стару” и нову визију ликова. Спољашњи опис прати прототип реалистичке нарације, а субјективни доживљај те слике лирски дисперзивну и семантички продубљену перцепцију ликова.

¹¹ „Нушка”,..., стр. 213.

¹² „Ђурђев дан”,..., стр. 31.

¹³ Ибид, стр. 34.

Естетско дејство инверзија, елипси, глаголских набрајања и придјевских детерминатива пропорционално је емоционо организованом казивању. Атипично упућивање на лик – нпр. Цвета и „она”- открива и гради идентитет јунака и однос приповједача према лику. Присуство двије ознаке разликује перспективну удаљеност приповједача и емоционалну везаност приповједача за „њу” и за Цвету. Удвајање тих релација није формалне природе, већ суштинске, јер се у њима пројектује психолошко стање и реална ситуација лика. Сам лик, најчешће жена, удвојени идентитет визуализује под дејством мјесечине и пред тајном непознатог. Љубав у приповијеткама је и занос и гријех, радост и отржењење („Ох, доста, доста!...” – као и себи и њему поче бесвесно шапутати Цвета...”¹⁴). Афирмација и негација испуњења обједињава трагичну судбину јунака, а привидан мир завршеног искуства, изневјерену судбину несрећних ликова.

Бора Станковић развија три аспекта слике свијета – „закопану љубав”, „проћердан живот” и „вечиту тугу за нечим”. Издвојеност наведених мотива је намјерна, иако се у приповијецци „Станоја” налазе у једној реченици. Разлог за то је потреба да се укаже на лирску сегментованост приповиједака према изабраној теми и да се овим паралелизмом асоцирају лирски кругови у Станковићевим приповијеткама. Приоритет једног од њих зависи од избора теме, од искуства приповједача и ликова, али у укупној знаковности људског пораза и вјечне тежње за испуњењем, Станковићеви јунаци живе свој бол с уздасима и сензибилитетом неостварене егзистенције.

Лирска исповијест дијалогизује простор сна и приповједне збиље („Слађе је сневати него ли збиљу гледати и гушити се од наврелих осећаја, успомена, и тешка, хладна, самотна живота”¹⁵). Сан у Станковићевој прози је и други живот, фантастична реалност, персонификовани живот природе, „сан потока”, „сан топлих ноћи”, „сан тамних вечери”, „сан младости и среће”. Он је иреалистичка мотивација испуњења, очуђена реалност („Хајде да сневамо”), интермедиијална равна догађаја и доживљаја. Он је лирски и емоцио-

¹⁴ „У ноћи”,..., стр. 52.

¹⁵ „Увела ружа”,..., стр. 61.

нално згуснута немогућност ликова, „чудна”, наглашена у бујици страсти и симболична у потиснутој емоцији („...Али не смем да пуштам на вољу својим осећајима”¹⁶). Неизговорени садржај стрепње и ишчекивања, тишине и немира, драмски кристализује приповиједање самоће, а она тренутке „насладе и задовољства”, „тајанствене среће” и бола. Означеност заноса и патње је лирска, јер се на питање „шта је било” са судбином јунака може одговорити питањем „како је било” у доживљају јунака („као да те ти гласови понеше са собом горе, у те висине, крештећи и пиштећи... светећи се мени који се час радовах што се отресох тебе, час опет дрхтах и плаках силно, јако, кријући се да ме ко не спази и види”¹⁷).

Тензија лирског Субјекта и живота страсти је лирски оспољена унутрашњим агоном ликова, дескрипцијом природе и симболиком њене бујности. Ситуација ликова је подређена екстензији страсти, а моћ јунака оспореном либиду. Синкопе лирских доживљаја показују дезорјентацију ликова, а синтаксичка „испреметаност” казивања („Ко ко, ко?... Он!... Што је он? И њега ћу ја...¹⁸), наталожен и промашен живот. Редокувани дијалог не потискује, већ ослобађа трагичну ситуацију неиспуњења и „скривене” разлоге патње.

Поетизација прозе је увела осјећајност ликова у фокус приповиједања, а синтаксичка структура поетског говора, жанровску посебност Станковићевих приповиједака – краћих и дужих „пјесама у прози”. Реалистичка мотивација за приповиједање „случајева” из дјетињства и младости функционално је одредила улогу исповијести, дневника и приче о необичним судбинама („Они”), „божјим људима” и ликовима – симболима спутаности и неиспуњења („Увела ружа”, „Покојникова жена”).

Чудесна реалност унутрашњег свијета је изградила контраст неисказивог и лирски конкретизованог говора „поезије” („ Све је то тако лепо, мирно, тихо и пуно неке сетне поезије и идиличне самоће”¹⁹). Језик љубави, милоште, наде, усхита варира чулну слику јунака и емоционални доживљај искушења.

¹⁶ „Увела ружа”, ..., 71.

¹⁷ Ибид, стр. 79.

¹⁸ „Увела ружа”,..., 83.

¹⁹ Ибид, стр. 87.

Реалистичка мотивација „стариx дана” рефлектује сам предмет приповиједања – слику јунака у немогућности избора. Тај модерно селектован тренутак, у атмосфери старинских празника, обичаја, ноћи и винограда, уводи читаоца у традиционално затворен и модернистички отворен простор јаве и сна. Дјечачко и младићко искуство приповиједача онеобичава свијет непознатих вриједности, видљив у језику зрелог наратора. Идеализација прошлости, родбинске средине и патријархалног живота је привидно складна у односу на идејну раван усамљених судбина. У њима је тајна, снага и „лудило” чула, перспектива и сложеност ликова у сукобу са собом и свијетом.

Однос љубави и судбине, у основном значењу, социјално је мотивисан. У симболичком и метафоричком значењу, он је изван тог детерминизма, мада епилог јунака указује на подређеност ликова социјалним разликама патријархалне средине. Усредсређеност на мотив љубави има шири, егзистенцијални смисао – од избора централне теме до односа општег и личног у слици јунака. Лирски реализам доводи у питање реалистичку мотивацију приповиједања јер „из потпуног разилажења личних и општих интереса ...се не појављује никакав сукоб... У алтернативној трпељивости лично тражи мале излазе кроз које ће се провући, док опште, као будни, снажни стражар, још увек темељно стоји као победник”²⁰. Реалност патријархалне и индивидуалне сфере је подвојена, а то што „господаре” традиционални обичаји патријархалне средине само проблематузује позиције ћудљивих, покорних и трагикомичних ликова. Тежиште приповиједања, значи, није на сукобу, већ на апсурду.

Лирски реализам посједује дискрецију и суптилност скривених чежњи, али и еротски неспутан говор страсти. Када се учини да чулност прелази границе реалистичке нарације („Из зажарених јој образа тек што крв није канула. Зажмурила, наслонила се целим телом на мене, стисла ми грчевито руку, а из сувих јој, немих уста иде врео, сладак дах”²¹), приповиједач се повлачи пред заносом јунака. Пасино „Немој! Срамота је!” је у функцији патријар-

²⁰ Слободанка Пековић. Наведено дјело, стр. 51.

²¹ „Паса”,..., стр. 98.

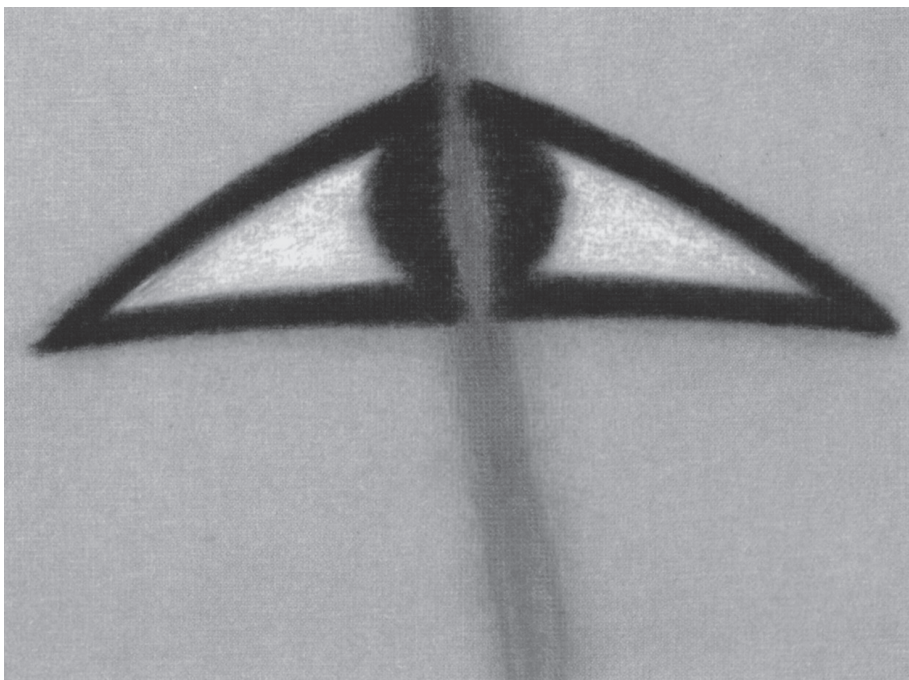
халне покорности, али и неостварености љубави. Драма је у одрицању, у емоционално пренапрегнутој лексици, синтакси и морфологији текста, у сензибилитету емоционално декомпонованих ликова. Емоционална дезорјентација ликова је у основи лирског контраста и гротескне игре живота и промашености. Паралелизам лијепог и ружног, мрачног и свијетлог, песимистичког и поетски озареног варира тему разбијене егзистенције. Она није суштина класичног реализма, већ модерног начина приповиједања. Стога је лирски реализам Боре Станковића отворио пут модерној деконструкцији бића.

Lidija TOMIĆ

Summary

The work called „LYRICAL REALISM BY BORISAV STANKOVIC” represents lyrical realism as the final phase in the development of serbian realism, but also as predecessor and the beginning of modern story-telling. This literary work by Borisav Stankovic distinguishes that relationship because the vision of the characters in a patriarchal environment is at the same time a contemporary situated context of a broken existence.

Lirical realism is a synonym to Stankovic’s model of poetical realism, whilst he himself is the same to the integral picture of a sensitive and decomposed vision of the characters. The accent of the analysis is on this parallel, aiming to recognize the state of emotionally decomposed reality in the lyrical manner of narrating.

Анка Бурић: *Контиинуиџеи*, детаљ, 100 x 100 cm, 2004.